

Dinî Bir Müessesenin Sonu: Hilafet'in İlgası *End of the Institution of a Religious: The abolition of the Caliphate*

Mahmut AKKOR*

Özet

Dini bir kurum olarak Hz. Peygamberin vefatından sonra ortaya çıkan hilafet makamı, ilgasına kadar geçen süreç içerisinde farklı devletler ve ailelerin yönetiminde kalmıştı. Hatta belli dönemlerde, aynı anda birden fazla halifenin de iş başında olduğunu görmekteyiz. Osmanlı padişahı Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı ele geçirmesiyle birlikte yeni bir döneme ve sürece giren hilafet makamı, özellikle Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine doğru gelindiğinde daha etkin bir şekilde kullanılmak istenmişti. Ancak I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi, hilafet makamına dair tartışmaları da iyice gün yüzüne çıkarmıştı. Savaştan yenik çıkan Osmanlı Devleti'nin topraklarının işgali ile birlikte Milli Mücadele'nin başlaması gerek toplum içerisinde gerekse de devlet kurumlarında yeni bir dönüşümü beraberinde getirecekti. Bu yazıda, hilafetin ilgası sürecinde yaşananlar, TBMM'nin tutumu ve Mustafa Kemal Paşa'nın bu tartışmalara yaklaşımı hakkında genel değerlendirmeler yapılmak istenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Halifelik, Halifeliğin Kaldırılması, Hilafetin İlgası

Abstract

As a religious institution of caliphate appeared after the death of the Prophet (Mohammed) was under the controlled by many states and families until the abolition of it. Besides, during certain periods, we could see more than one caliphate. After the captured of Egypt by Ottoman Sultan, Yavuz Sultan Selim, caliphate got into a new process. Especially it has been wished to use more effective towards at the end of Ottoman State. But outbreak of World War I, thoroughly focused on the discussions about the authority of the caliphate. After losing the war with the occupation of the territories of the Ottoman Empire and the starting of National Struggle, a new transformation would raise whether in society or state institutions. In this article, general assessments have been aimed to make that happened in the process of the abolition of the caliphate, Parliament's attitude and Mustafa Kemal Pasha's approaching to the debate.

Keywords: Caliphate, the abolition of the Caliphate, Turkish Revolutions

İslamiyet'in zuhuruyla birlikte dini ve siyasi bir güç olarak ortaya çıkan hilafet, ilk kez Arabistan yarımadasında görülmekle birlikte, zaman içerisinde farklı devletlerin ve milletlerin kontrolü altına girmiş ve son olarak Osmanlı Devleti ile beraber tarih sahnesinden silinmiştir. Hilafet, sözlük anlamı olarak "birinin yerine geçmek, vekâlet etmek veya temsil etmek"

* Okutman; Kırklareli Üniversitesi – Kırklareli.

anlamlarına gelmekte olup, terim anlamını olarak “Hz. Peygamberin vefatından sonra Müslümanları yönetmek üzere oluşturulan devlet başkanlığı kurumu” şeklinde ifade edilmiştir. Halife (halifa, halef, naip), Hz. Peygamberin halefi ve kendisinden sonra yerine vekâlet eden İslam dünyasının en yüksek yöneticisidir.¹ Hilafete imamet de denildiği için halifeye aynı zamanda imam da deniyordu, ancak cemaate namazda imamlık yapan imametten farklı olması için buna “imamet-i kübra” denilmekteydi.²

Tarihin ilk dönemlerinden itibaren yöneticilerin iktidarlarını çoğunlukla zorla sağladıkları göz önüne alındığında, bu yöneten-yönetilen ilişkisi gönüllü bir itaat olarak düşünülemezdi. İlkel toplumlardaki şef ve büyücüler ile kralların tanrıların içli dışlı yaşantılarını yansıtan destanlar da rastlantı olmasa gerekir. Bu bakımdan yönetici, iktidarını bir inanç sistemine oturtmak zorundaydı.³ Bu durum göz önüne alınarak hilafet makamı değerlendirildiğinde, Kur’an-ı Kerim’de Hz. Peygamberin vefatından sonra ona vekillik edecek ya da halef olacak kişi anlamında halife sözcüğü geçmemekteydi. Bu nedenle ilk halifeler, “emir’ülmüminin (müminlerin emini)” adıyla anılmışlardı.⁴ Ancak Kur’an-ı Kerim’de insanın, Allah’ın yeryüzündeki halifesi olduğu; halife, halaif ve hulefa kelimeleri kullanılarak sıkça geçmekteydi.⁵ Bu yüzden bugün bazı çevrelerce dinsel bir kurum olarak benimsenmek istenen halifelik’in esasında dinsel bir dayanağı yoktur. Halifelik, dünya işiyle ve siyasetiyle ilgili bir kurum olarak görünmektedir.

Hz. Peygamberin vefatından sonra Hz. Ebubekir’e biat edilerek başlayan Hulefa-yi Raşidin dönemi, Hz. Ömer ve Hz. Osman’la devam ederek Hz. Ali’nin halifeliğiyle son bulmuştu. Dört halife dönemi olarak adlandırılan bu evrede “ehlü’l-hal ve’l-akd” denilen kurul ya da kişiler, halifenin kim olacağını seçimle belirliyorlardı.⁶ Bu ise toplumun büyük kesiminin halifenin kim olacağı noktasında mutabık olmasını sağlıyordu.

Hz. Ali ile Muâviye arasında yaşanan mücadele sonucunda hilafet makamı Emevilere geçmişti. Bu geçişle birlikte hilafet makamının statüsü değişmeye ve şekillenmeye başladı. Nitekim Muâviye, oğlu Yezid’i kendinden sonra başa geçecek halife olarak tayin ederek, hilafet makamında veraset sistemini başlatmış oldu. Yezid döneminde ve sonrasındaki halifelerin uygulamalarıyla birlikte hilafet, babadan oğula ya da hanedanın diğer üyelerine intikal ederek saltanata dönüşecekti.

750 yılında Emevilere Abbasilere geçen hilafet, saltanat şeklinde devam etti. Ancak bu dönemde Abbasilere yönelik çeşitli dış baskıların varlığı, hilafet makamını da bazı zorluklarla karşı karşıya getirdi. 945 yılında Büveyhoğulları’nın Bağdat’a girmesiyle halife, Büveyhoğulları’nın etkisi altına girdi. 1055 yılında Tuğrul Bey, Büveyhoğulları’nın hâkimiyetine son vererek hilafet makamını Selçuklu himayesine aldı. Böylece hilafet makamında Türk etkisi iyice hissedilmeye başlandı. Bu değişikliklerin yaşandığı evrede, farklı İslam coğrafyalarında halife adı altında farklı otoriteler zuhur etti. Nitekim hilafet, Abbasi hanedanında iken, 909 yılında Mısır’da kurulan Fatimi devleti ile 929 yılında Endülüs

¹“Halife” maddesi, **İslam ansiklopedisi**, cilt: 5/1, s. 148.

² Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, c. 1, İstanbul, 1993, s. 708.

³ Toktamış Ateş, **Türk Devrim Tarihi**, İstanbul, 1999, s. 309-310.

⁴ Necip Bilge, “Atatürk Devrimlerinin Temel Ögesi Lâiklik”, **Atatürk Araştırma Merkezi, Atatürk Düşünce Din ve Lâiklik**, Yay. Haz. Ethem Ruhi Fırlalı ve diğerleri, Ankara, 1999, s. 78.

⁵ **Kur’an-ı Kerim** (Bakara suresi 30. ayet, Enam suresi 165. ayet, Yûnus suresi 73. ayet, Nemi suresi 62. ayet, Fatır suresi 39. ayet, Sâd suresi 26. ayet).

⁶ Casim Avcı, “Hilafet”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, cilt:17, İstanbul, 1998, s. 540.

Emevilerinde de ayrı ayrı halifeler ortaya çıktı.⁷ Bu durum İslam aleminde yeni bir tartışmanın ortaya çıkmasına yol açtı; halife olarak kime biat edilecekti?

Öte yandan Moğol saldırıları karşısında zor durumda kalan Selçuklu hanedanı, Bağdat'taki Abbasi hilafetini koruyamadı ve Moğol hükümdarı Hülagu, 1258 yılında halife Mustasım'ı öldürerek, Bağdat'taki Abbasi hilafetine son verdi.⁸ Ancak hilafet makamındaki bu kesinti çok sürmemiştir. Nitekim 1260 yılına gelindiğinde Moğol saldırılarını durduran Memluk Sultanı Baybars, son Abbasi halifesi Mustasım'ın amcası Ebü'l-Kâsım Ahmed'i Mısır'a getirerek, 1261 tarihinde hilafeti Abbasi ailesine tekrar teslim etti.⁹ Bu tarihten sonra Kahire'de bulunan halife, siyasi otoriteden mahrum olup, sadece Mısır sultanlarının etkisi altında dini yönünü muhafaza edebilmiştir.

Hilafet makamı XVI. yüzyılda Memluklardan Osmanlı hanedanına intikal etti.¹⁰ Nitekim, 1517 yılında Kahire'ye giren Yavuz Sultan Selim, hilafeti son Abbasi halifesi III. Mütevekkil-Alellah'dan İstanbul'da Ayasofya Camii'nde yapılan dini bir törenle devraldı¹¹. Bu değişikliklerle beraber o zamana kadar devletin her yönüyle en üst makamında bulunarak sadece Allah'a ve onun yasalarına karşı sorumlu olan Padişah, bundan böyle hem Allah'ın yeryüzündeki gölgesi hem de halefi olacaktı.

Hilafetin Osmanlı Devletine intikal etmesinden sonra, kimi padişahlar halife unvanını yazışmalarda kullanmış olsalar da, 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşması hilafet makamı açısından bir dönüm noktası oldu. Nitekim uluslararası bir antlaşma olan Küçük Kaynarca ile Rusya, padişahın tüm Müslümanların halifesi olduğunu ilk kez resmi bir belgeyle tanıyordu.¹² Bu tanıma, aynı zamanda Rus topraklarında yaşayan Müslümanların da dini olarak Osmanlı padişahına bağlılığını belgelemiş oluyordu.

Osmanlı Devleti sadece Rus topraklarında bulunan Müslümanların durumuyla değil, başka bölgelerdeki Müslümanlarla da ilgilenmişti. Ancak özellikle Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan itibaren Osmanlı padişahları, halife unvanının dini ve siyasi gücüne daha fazla önem vermeye başladılar. Bunun ilk örneklerinden birisi, 1782 yılında yaşandı. Nitekim bu tarihte İspanya ile yapılan bir antlaşmayla, hilafet makamının gücünden, Kuzey Afrika'daki Müslümanların haklarını korumak için etkin bir şekilde istifade edilmeye çalışıldı.¹³ Bu konudaki başka bir örnek ise, I. Abdülhamid döneminde yaşanmıştır. Osmanlı Padişahı, 1788 yılında İngilizlere destek olmak amacıyla halife unvanını kullanarak, Maysor hükümdarı Tippu Sultana, İngilizlerle savaşmaktan vazgeçmesini öğütleyen bir mektup yazdı. Bunun örnekleri sonraki dönemlerde de yaşandı. Mesela III. Selim de aynı sultana bir mektup yazarak, İngilizlerle iyi geçinmesini istemişti. 1857 yılına gelindiğinde ise dönemin padişahı I. Abdülmecid, Hindistan'daki Müslümanların direnişini kırmak isteyen İngilizlere halife unvanını kullanarak yardım etmişti.¹⁴

⁷ İbrahim Agah Çubukçu, "Halifelik, Din ve Laiklik", **Atatürk Araştırma Merkezi, Atatürk Düşünce Din ve Laiklik**, Yay. Haz. Ethem Ruhi Fırlalı ve diğerleri, Ankara, 1999, s. 110.

⁸ "Halife" maddesi, **İslam ansiklopedisi**, cilt: 5/1, s. 151.

⁹ Avcı, "**Hilafet**", s. 545.

¹⁰ Esasında halife unvanını ilk kullanan Osmanlı padişahı, I. Murad olmuştu. (Hasan Gümüsoğlu, **Osmanlı Hilafeti ve Kaldırılması**, İstanbul, 2000. s. 35-36).

¹¹ Gümüsoğlu, Hasan, **Osmanlı Hilafeti ve Kaldırılması**, İstanbul, 2000. s. 35-36.

¹² Yılmaz Öztuna, **Büyük Osmanlı Tarihi**, c. 5, İstanbul. 1994, s. 63.

¹³ Azmi Özcan, "Hilafet", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, cilt:17, İstanbul, 1998, s. 547.

¹⁴ Durmuş Koray, **Neden Atatürk Niçin Laiklik**, İstanbul. 2003, s. 748.

1839 yılında Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile Osmanlı devletinde birçok değişikliğe imza atılırken, hilafet makamının etkinliğinde de önemli değişiklikler oldu. Fermanın maddeleri doğrultusunda gayri Müslimlere tanınan haklarla birlikte hilafet makamı, siyasi gücünü belli oranda yitirdi. Bu yitirişle birlikte Osmanlı topraklarında yaşayan halk, gelecekte hilafet makamı yerine daha ziyade saltanat şemsiyesi altında toplanmak istemişti.¹⁵ Ancak bu durum beklentiden öteye geçemeyecekti.

II. Abdülhamid döneminde uygulanan Panislamizm politikasıyla önemini tekrar arttırmaya başlayan hilafet makamının gücü, II. Meşrutiyet'in ilanından itibaren anayasal hükümlerle yeniden kısıtlanmaya çalışıldı. Hatta, II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte iktidara gelen İttihat ve Terakki yönetimi, 31 Mart Vak'ası'ndan sonra halifenin hak ve yetkilerini daha fazla sınırlandırmaya çalışmış, ancak gelen tepkiler sonucunda geri adım atmak zorunda kalmıştı.¹⁶ Bu zorunlu geri çekilişe rağmen İttihat ve Terakki yönetimi, I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte hilafet makamının gücünden istifade etmek istedi. Vaktiyle II. Abdülhamid'in dünya Müslümanları üzerindeki nüfuzunu göz önüne alan İttihat ve Terakki yönetimi, ilan edilecek "cihad-ı ekber" ile bu büyük savaşta İslam dünyasının gücünü yanında görmek istiyordu. Bu amaçla 12 Kasım 1914'te İtilaf kuvvetlerine savaş ilan eden Osmanlı Devleti, 14 Kasım 1914'te de tüm Müslümanları kutsal cihada (cihad-ı ekber) destek vermeye çağırırdı.¹⁷

Büyük beklentilere rağmen Osmanlı Devleti'nin cihad ilanı ümit edilen etkiyi gösteremedi. Bunun çeşitli sebepleri vardı; öncelikle İtilaf kuvvetleri, sömürgeleri altında bulunan Müslüman halk üzerine planlarını çoktan yapmışlar ve bu cihad ilanını göz önüne almışlardı. Diğer bir sebep olarak da halifelik makamının zaman içerisinde gerek siyasi, gerekse dini etkisinin zayıflaması gösterilebilir. Haziran 1916 tarihinde başlayan Şerif Hüseyin İsyanı¹⁸, cihad ilanının etkisiz kaldığının belki de en büyük örneğiydi. İngiliz sömürgesi altında bulunan Hind Müslümanlarından bazıları, savaş yıllarında Osmanlı Devleti'ne yardım etmeye çalışmışlarsa da bu girişim beklenen ölçülere ulaşamadı.¹⁹ Hilafet makamından bir takım önemli beklentiler olmasına rağmen, yukarıdaki gelişmeler, bu makamın eski gücünden çok uzak olduğunun da göstergesiydi. Nitekim XX. yüzyılın başlarından itibaren hilafetin dini bir müessese olmadığı yüksek sesle telaffuz edilmeye başlanmıştı. Savaş içerisindeki benzer gelişmeler de bu tezi doğrular mahiyette gelişme gösterecektir.

Bütün bu gelişmeler, I. Dünya Savaşı döneminde etkinliği zaten tartışmalı olan hilafet makamını yeni bir sürecin içerisine soktu. I. Dünya Savaşı döneminde etkili olarak kullanılamayan hilafet makamının Milli Mücadele'ye karşı olumsuz bir tavır içene girmesi bu makamın varlığını yavaş yavaş tartışmalı bir hale getirdi. İtilaf kuvvetlerinden özellikle İngiltere'nin hilafetin kaldırılmasına taraftar olduğu da şüphe götürmez bir gerçektir. Zira

¹⁵ Sadri Maksudi Arsal, "Teokratik Devlet ve Laik Devlet", *Tanzimat*, c. 1, İstanbul, 1999, s. 59-60.

¹⁶ Özcan, "**Hilafet**", s. 548.

¹⁷ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih*, İstanbul, 2000, s. 470.

¹⁸ David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, çev. Mehmet Harmanlı, İstanbul, 1989, s. 211-222.

¹⁹ Gelecekte Hind Müslümanlarının oluşturduğu Hindistan Hilafet Hareketi, Milli Mücadele döneminde de Anadolu'ya belli oranda yardım etmeye çalışmıştı. Dahası, Türk milliyetçileriyle birlikte hareket ederek, asker toplamak amacıyla "Ankara Lejyonu"nu oluşturmuşlardı. Hilafet Komitesi'nin reislik makamına getirilen Muhammed Cutani, Mudanya Mütarekesi öncesinde Loyd George'a çektiği bir telgrafta; "Trakya ve İstanbul'un Mustafa Kemal Paşa'ya teslim edilmediği takdirde, Ankara Lejyonu'nun aktifleştirileceğini" ikaz ediyordu (Mim Kemal Öke, *Güney Asya Müslümanlarının İstiklal Davası ve Türk Milli Mücadelesi*, Ankara, 1988, s. 92).

bünyesinde çok kalabalık bir İslam topluluğu bulunduran İngiltere için hilafetin etkin bir şekilde kullanımı sömürgeleri için hayati bir risk oluştuyordu.

16 Mart 1920’de Misak-ı Milli’yi kabul ettiği için Osmanlı Mebusan Meclisi’nin dağıtılarak kapatılmasına müteakiben İstanbul, İtilaf kuvvetlerince resmen işgal edildi.²⁰ İstanbul’un İngilizlerce zaptı bir şehrin işgalinden öte hem yüzyıllardır hilafet makamının merkezini ele geçirmek, hem de Anadolu’da kıpırdanmaya başlayan Milli Mücadeleyi de kontrol altına almak şeklinde yorumlanabilir.

Meclis-i Mebusan’ın bu şekilde İngilizler tarafından dağıtılması Anadolu’daki mücadelenin güç kazanmasına destek olacaktı. Nitekim Mustafa Kemal Paşa önderliğinde, kimi bu son Osmanlı Mebusan Meclisi’nin mebusları kimi de Anadolu’dan seçilmiş mebusların toplanmalarıyla 23 Nisan 1920’de Ankara’da Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldı. Meclis’in açılmasının üzerinden daha bir yıl geçmeden 20 Ocak 1921’de ilan edilen Teşkilat-ı Esasiye kanununda bulunan bir madde, hilafet makamıyla ilgili tartışmaları yeni bir boyuta soktu. Nitekim bu madde, “hilafet ve saltanatın durumunun, vatanın ve milletin bağımsızlığını kazanmasından sonra görüşüleceği”ni belirtiyordu.²¹ Bu maddeyle, gelecekte saltanat ve hilafetin varlığı konusunda TBMM’nin etkili olacağı düşünülebilir.

Milli Mücadele’nin başarıyla sonuçlanması Türk milletinin geleceğini tayin etme noktasında yeni bir süreç başlattı. Savaş dönemi sonlandırmak ve nihai barışı sağlamak amacıyla toplanacak olan Lozan Konferansı’na TBMM heyetinin yanında İstanbul hükümeti temsilcilerinin de çağırılması belki de gelecekte görüşülmesi yapılması planlanan hamleleri öne çekecekti. Öyle ki Lozan Konferansı’na Osmanlı hükümetinin de çağırılması, TBMM tarafından iki başlılığa neden olacağı düşüncesiyle saltanat, hilafetten ayrılarak 306-307 sayılı Meclis kararı ile 1 Kasım 1922’de kaldırıldı.²² Saltanat ve hilafetin birbirinden ayrılarak saltanatın kaldırılmasına ilişkin Mustafa Kemal Paşa, Meclis’te yaptığı konuşmada şöyle demişti:

*“Şimdi efendiler, makamı hilafet mahfuz olarak onun yanında hakimiyet ve saltanatı millîye makamı ki Türkiye Büyük Millet Meclisidir, elbette yan yana durur... Çünkü bütün kuvvası ile makamı hilafetin istinatgahı olmayı doğrudan doğruya yalnız vicdani ve dini bir vazife olarak taahhüt ve tekeffül ediyor.”*²³

Mustafa Kemal Paşa’nın bu sözleri, Milli Mücadele’nin başından beri TBMM’nin, saltanatın ve hilafetin üzerinde bir makam olduğunun ispatı niteliğindedir.

TBMM’ce saltanatın kaldırılması kararında iki hususa dikkat çekilmişti: birincisi “16 Mart 1920 tarihinde İstanbul hükümeti sona ermiştir.”, ikincisi “Hilafetin Osmanlı hanedanına ait olduğu” hususlarıydı. TBMM, yönetimi ele almakla hilafet makamının da geleceğini tayin etme yetkisini bünyesine dahil etmişti. Ancak TBMM, yeni halife seçimini

²⁰ Herbert W. Duda, **XIX. Yüzyılın Sonu ile XX. Yüzyılın Başında Türkiye’de Hilafet’ten Cumhuriyet’e Geçiş**, Tercüme eden: Prof. Dr. Abdurrahman Güzel, Ankara, 1989, s. 130.

²¹ Ergun Özbudun, **1921 Anayasası**, Ankara, 1992, s. 24-26.

²² Bige Yavuz, “1924 Türkiye’sinde Devletin Siyasal Yapısını Laikleştirme Çalışmaları ve Karşı Tepkiler İle İlgili Bir İngiliz Belgesi”, **Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi**, No: 11, Mayıs 1993, s. 323.

²³ Ahmet Faruk Kılıç, **Atatürk ve Din**, İstanbul, 2009, s. 145.

Osmanlı hanedanı mensupları içerisinde seçecekti. TBMM'nin bu kararından sonra Padişah VI. Mehmed (Vahidettin) gerek can güvenliğini gerekse unvanlarını korumak endişesiyle 17 Kasım 1922'de İngilizlerin gözetiminde Malaya zırhlısına binerek yurtdışına çıktı.²⁴ Vahidettin'in halife unvanını bırakmaksızın yurtdışına çıkışı nedeniyle bu husus derhal TBMM'nin gündemine alındı. Dönemin Şeriye Vekili Mehmed Vehbi Efendi'nin Vahidettin'in halifelikten düşürülmesine ilişkin fetvası, Mecliste tartışmalara neden oldu. Bu tartışmaların devam etmesi üzerine Mustafa Kemal Paşa, Meclis kürsüsüne çıkarak "*burada TBMM'nin, bu yüce Meclis'in onayı lazımdır*" demekle, böyle önemli bir kararın TBMM'ce alınması gerektiğine vurgu yaptı. Sonuçta Vahidettin fetva ile değil, TBMM'nin 18 Kasım 1922 günü verdiği 313 sayılı kararla hilafetten düşürülmüştü.²⁵

Saltanatın kaldırılmasının elbette tek nedeni bu değildi. Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele'yi başlattığı ilk günden itibaren milli iradede bahsetmekteydi. Hatta İtilaf kuvvetlerine karşı yapılan hareketin adı da Milli Mücadele idi. Mustafa Kemal Paşa'nın kafasında hep millet egemenliğine dayalı milli bir devlet düşüncesi yatmaktaydı. Ancak toplumun içinde bulunduğu şartlar göz önüne alındığında, o an için bu durum pek mümkün görünmüyordu. Mustafa Kemal Paşa, bunu çok iyi bildiği için Milli Mücadele'nin kesin zaferle sonuçlanmasına kadar saltanat ve hilafeti destekler görünmüştü. Nitekim Paşa, 1 Mayıs 1920 tarihinde yayınladığı bir beyanname, yapılan mücadelede "*saltanat ve hilafetin savunulduğu*" nu belirtmişti.²⁶

Vahidettin'in hilafetten alınmasından sonra TBMM'ce Abdülmecid Efendi ile görüşülmüş, yeni halife olması istenmiş ancak ileride kendisinin saltanat iddiasında bulunmaması gerektiği ikazı da yapılmıştı. Dahası Abdülmecid Efendi sadece "*halife-i müslimin (Müslümanların Halifesi)*" unvanı kullanabilecek, bunun haricinde hiçbir unvan tercih etmeyecekti. Ayrıca İslam dünyasına hitaben de bir beyanname hazırlayıp Meclis'e gönderecekti. TBMM'nin bu şartlarına karşılık Abdülmecid Efendi de imzasının üstüne "*Müslümanların Halifesi*" ve "*Mekke ile Medine'nin Hizmetçisi*" sanını koyma, Cuma selamlığında halifelere özgü kaftan giyme ve Fatih Sultan Mehmed'inkine benzer sarık sarma taleplerinde bulunmuştu. Abdülmecid Efendi'nin isteklerine verilen cevapta; "*Müslümanların Halifesi*" ile birlikte "*Hâdim-ül'haremeyn-iş-şerifeyn (Kutsal Mekke ile Medine'nin hizmetçisi)*" unvanlarını kullanabileceği ancak Fatih tarzı bir kıyafet kullanamayacağı belirtilmişti.²⁷

Meclis'in hassas olduğu bu önemli hususlar ifade edildikten sonra Abdülmecid Efendi, teklifi kabul etmişti. Karşılıklı bu hassas konuların görüşülmesinden sonrasında Abdülmecid Efendi, Meclis'te yapılan oylama sonucunda 162 oyun, 148'ini alarak halife seçilmişti.²⁸ Bu seçim sonrasında, Meclis Başkanlık Divanı tarafından seçilen 19 kişilik bir heyet, 24 Kasım

²⁴ Sina Akşin, *Türkiye Tarihi*, c. 4, İstanbul, 1997, s. 88.

²⁵ Türkiye Cumhuriyetinin Temel İlkelerinden Lâiklik (Panel), *Atatürk Araştırma Merkezi*, Yöneten: Utkan Kocatürk, Ankara, 1995, s. 11.

²⁶ Metin Hülagü, "Hilafetin adı İslamın gücü", *Tarih ve Düşünce*, Eylül 2002, s. 24.

²⁷ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Basıma Haz. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, İstanbul, 1999, s. 340-342.

²⁸ Oğuz AYTEPE, "Yeni Belgelerin Işığında Halifeliğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurtdışına Çıkarılmaları", *Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi*, Mayıs-Kasım 2002, s. 19.

1914'te kutsal emanetleri halifeye resmi bir törenle teslim etti.²⁹ Böyle yeni halife resmen makamına geçmiş oldu.

TBMM gündeminde bu görüşmeler yaşanırken ve halifenin durumu tam anlamıyla istikrarlı bir hale geçmemişken Mustafa Kemal Paşa, gerek halkın içinde bulunduğu durumunu görmek, gerekse seçim gezisi yapmak amacıyla 14 Ocak 1923'te bir yurt gezisine çıktı. Bir gün sonra da Meclis'teki muhalif grup mebuslarından Hoca Şükrü Efendi, kendi hazırladığı "*İslâm Halifeliği ve Büyük Millet Meclisi*" başlıklı bir kitapçığı mebuslara dağıttı. Bu kitapçıkta, hilafetin siyasi gücü olmadan tek başına ruhani gücünün yeterli olamayacağı ve hilafetin kesinlikle kaldırılamayacağı belirtiliyordu.³⁰ Mustafa Kemal Paşa, Hoca Şükrü Efendi'nin dağıttığı kitapçık meselesini İzmit'te bulunduğu sırada öğrendi ve beklenmedik bir zamanda gerçekleşen bu olaya tepkisi çok sert oldu.³¹ İstanbul'dan gelen gazetecilerle İzmit'te görüşen Mustafa Kemal Paşa, kendisine sorulan sorular karşısında halifelik makamına ilişkin olarak şunları ifade etmişti:

*"Dünya yüzünde müstakil ve yeni bir Türkiye devleti vardır. Ve devleti kuran milletin bir Türkiye Büyük Millet Meclisi vardır. Millet, memleketin, yegane hakiki mümessili bu meclistir. Türkiye devletinin reisi de vardır. Bu şekil şer'i dir. İlmidir. Bilhassa istiklal'i devleti en iyi muhafaza edecek bir şekildir. Ve bilhassa hakimiyet'i milliyeyi tecessüm ettirebilecek bir şekildir. Türkiye devleti başka bir makam tanımaz ve hadd-ı zatında başka bir makam yoktur. Yani makam-ı Hilafetin vaz'iyet ve mahiyet-i resmîyesi yoktur."*³²

TBMM ve hilafet makamına ilişkin olarak Mustafa Kemal Paşa, gönlünden geçenleri, bu cümlelerle İstanbul'dan gelen gazetecilere iletmış ve yeni bir devletin ve düzenin varlığına vurgu yapmıştı. Gazetecilerle görüşmeler devam ederken özellikle Hoca Şükrü Efendi'nin kitapçık dağıtmasına vurgu yapan gazetecilere, hilafetin durumunu izah etmek adına Paşa; "*Tashih olunmuştur. Tashih olunmayan bir şey kalmamıştır. Bizce mesele hallolunmuştur. Kendisi meşgul olmazsa ve kendisinden menfaat tasavvur edenler yerinden kıpırdanmazsa bizce mesele hallolunmuştur. Ve illa hocaların, Hoca Şükrü Efendi ve bunun gibi hocaların arzularını yerine getirmek isteyenlerin yapacakları faaliyet derhal meseleyi daha kat'i hallettirir.*"³³ diyerek bu gibi durumların devamı karşısında neler olabileceğine ortaya koymuştu.

Halifelikle ilgili bu tartışmalar sürerken Lozan Konferansı da başlamıştı. Bu reform tartışmalarına ek olarak muhalefet, Lozan Konferansı'nda Meclis'in izlediği politikayı da eleştiriyordu. 15 Nisan 1923'te yapılan Meclisin son oturumundan sonra seçimlere gidildi. Ülkenin dört bir tarafında yapılan seçimler neticesinde yeni belirlenen mebuslarla birlikte II. TBMM, 11 Ağustos 1923'te ikinci dönemine başladı. Yeni açılan Meclis'in yaptığı ilk icraatı, 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması'nı 11 Ağustos 1923'te gerçekleştirdiği ilk toplantısında onaylamak olacaktı.

²⁹ Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi: Milli Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923**, cilt: I, Ankara, 1994, s. 286-287.

³⁰ Yılmaz Altuğ, **Türk İnkılâp Tarihi**, İstanbul, 1997, s. 278-279.

³¹ Atatürk, **Nutuk**, s. 344-348.

³² Arı İnan, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları**, Ankara, 1982, s. 63

³³ İnan, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları**, s. 72.

Lozan Antlaşması'nı onaylayan yeni TBMM'nin çözüme kavuşturması gereken başka sorunlar da vardı. Bunlarda ilki, başkent problemiydi. Bu sorun 13 Ekim 1923'te Ankara'nın kanunla başkent yapılmasıyla aşıldı. Bu dönemin en önemli sorunlarında birisi de rejim sorunuydu. Bu da 29 Ekim 1923'te TBMM'ce Cumhuriyetin ilan edilmesiyle neticelendirildi. Cumhuriyetin ilanı sadece rejim sorununu değil mevcut hükümet buhranını da çözecekti. Bu yeni düzenle birlikte Mustafa Kemal Paşa, yeni rejimin ilk Cumhurbaşkanı olarak seçildi. Başbakanlığa ise İsmet Paşa getirildi.

Rejim tartışmaları ve hükümet buhranı meselelerinin aşılmasından sonra hilafet yeniden gündem ilk maddesi olacaktı. Özellikle Cumhuriyetin ilanından sonra konuyla ilgili tartışmalar daha da alevlenmeye başladı. Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey, Tanin'de çıkan bir yazısında "*Halifelik Türklerin elinden giderse, beş on milyonluk Türkiye devletinin İslam âlemi içinde hiçbir öneminin kalmayacağını, Avrupa siyaseti bakımından da, en küçük ve değersiz bir hükümet mevkiine düşeceğimizi anlayabilmek için büyük bir dirayete lüzum yoktur. Milliyetçilik bu mudur? Gerçek milliyet duygusunu yüreğinde duyan her Türk, hilafet makamına dört elle sarılmak zorundadır*" diyordu.³⁴

Hilafet tartışmalar sadece yerli basında değil yabancı basında da gündem maddelerinden birisiydi. İngiliz basınında 4 Kasım 1923 tarihli bir yazıda; "*Şüphesiz hilafet Mustafa Kemal'in önünde kaldırılması gereken bir engeldir. Ya tamamen ortadan kaldırılabilir ya da zararsız olabileceği bir yere gönderilebilir*" denilmekteydi.³⁵ Hilafetle ilgili olarak yabancı basında işlenen tema, Türk kamuoyundan farklı olarak hilafetin kaldırılması yönünde gelişme gösteriyordu.

Bu arada, Rauf Bey (Orbay) ve bazı üst düzey komutanların Abdülmecit Efendi ile görüşmeleri büyük tartışmalara neden olmuştu. 22 Kasım 1923 günü yapılan Cumhuriyet Halk Fırkası toplantısında kürsüye çıkan Rauf Bey, Abdülmecid Efendi ile görüşmesinin siyasi bir nedeni olmadığını ifade ederek görüşmesinin gerekçelerini uzun uzun anlatmıştı.³⁶ Rauf Bey'in bu açıklamasına fırka başkanlığına getirilen İsmet Paşa'nın tepkisi çok sert oldu ve Paşa, "*... tarihin herhangi bir devrinde, bir halife, zihninden bu memleketin mukadderatına karışmak arzusunu geçirirse, o kafayı behemehal koparacağız.*"³⁷ ifadesiyle, halifenin yönetime karışamayacağını net bir üslupla ortaya koydu.

Meclis'te ve kamuoyunda halifelik konusu tartışılırken yeni ve çok önemli bir gelişme daha oldu. İngiltere İslam Cemiyeti Başkanı ve İsmailiye mezhebi lideri olan Ağa Han ve Şii lideri Seyyid Emir Ali, Hindistan Müslümanları adına 24 Kasım 1923 tarihli bir mektubu, İsmet Paşa'ya ve İstanbul gazetelerine göndermişlerdi. Mektup, Ankara'ya ulaşmadan evvel 5 Aralık'ta İkdâm ve Tanin, 6 Aralık'ta da Tevhid-i Efkâr gazetelerinde yayımlandı.³⁸ Yedi maddeden oluşan mektupta, hilafetin Müslümanları bağlayan dini bir kurum olduğu, tam ve kâmil olarak korunması ve halifenin itibarının artırılması gerektiği belirtilmişti. Gazetelerde yayınlanan bu mektup ancak 8 Aralık günü Meclis gündemine alındı.³⁹ Bu mektubun arkasında

³⁴ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Ankara, 2004, s. 262.

³⁵ Gümüsoğlu, **Osmanlı Hilafeti ve Kaldırılması**, s. 89.

³⁶ Naşit Hakkı Uluğ, **Halifelik'in Sonu**, İstanbul, 1975, s. 131-138.

³⁷ Uluğ, **Halifelik'in Sonu**, s. 140.

³⁸ Günvar Otmanbölük, "İdamlık Gazeteciler", **Tarih ve Medeniyet**, Sayı: 1, Mart 1994, s. 36.

³⁹ Otmanbölük, "İdamlık Gazeteciler", s. 37-38.

İngiliz parmağı olduğunu düşünen İsmet Paşa'nın tepkisi sert oldu.⁴⁰ 8-9 Aralık gecesi Meclis'te yapılan gizli oturumda, mektubun gazetelerde yayınlanmasıyla ilgili olarak İstiklal Mahkemesi'nin İstanbul'a gönderilmesi kararlaştırıldı.⁴¹ Tanin gazetesi sahibi ve sorumlu müdürü Hüseyin Cahit (Yalçın), İkdam gazetesi sahibi ve başyazarı Ahmet Cevdet, Tevhid-i Efkar sahibi ve başyazarı Velid (Ebuzziya), İkdam gazetesi sorumlu müdürü İzzettin Beyler hilafet mevzusundaki tavırlarından dolayı Hıyânet-i Vataniye kanununa göre 10 Aralık 1923 Pazartesi günü yargılandılar.⁴² Yapılan yargılama neticesinde gazetecilerin hepsi, haklarındaki suçlamalardan aklanarak serbest bırakıldılar.

Diğer taraftan Mustafa Kemal Paşa, 28 Kasım 1923'ta rahatsızlanmış ve dinlenmek için İzmir'e gitmişti. Cumhurbaşkanı'nın İzmir seyahati uzamış ve bu esnada Şubat ortalarında İzmir'de düzenlenecek olan "harp oyunu"*nda da bulunma kararı almıştı. Mustafa Kemal Paşa, 22 Ocak 1924'te Başbakan İsmet Paşa'dan halife Abdülmecid Efendi'nin hükümete karşı bazı şikâyetlerini içeren bir şifre aldı. Abdülmecid Efendi, basında hakkında çıkan yazıların saygısız ve onur kırıcı olduğunu, İstanbul'a gelen resmi heyetlerin kendisiyle görüşmemesinden rahatsızlık duyduğunu ve hilafet ödeneğinin arttırılmasını dile getiriyordu. Mustafa Kemal Paşa, bu şifreye aynı gün verdiği cevapta, halifenin bu olumsuzlukları kendisinin yarattığını, hareketleriyle dedeleri padişahların yolunu takip ettiğini, cuma günleri selamlık alayları yaptığını, yabancı devletlerle ilişki kurmaya çalıştığını ve gösterişli geziler tertip ettiğini belirttikten sonra hilafet makamının dini bir kurum olmadığını, hilafetin kendilerine tarihi bir hatıra olduğunu ve hilafetin kesinlikle bir hazinesinin olmayacağını belirtiyordu.⁴³

İzmir'de 15 Şubat'ta başlayan harp oyunlarına Cumhurbaşkanı ile birlikte Başbakan'ın da dahil olduğu devlet erkani ve üst düzey diğer komutanlar katıldı. Basın mensuplarının da iştirak ettiği harp oyunları sırasında Mustafa Kemal Paşa, esasında halifeliğin kaldırılması ile ilgili olarak kamuoyunun nabzını tutuyordu. Bunların sonucunda Cumhurbaşkanı'nda uyanan genel kanı, halifeliğin kaldırılması ile ilgili olarak kamuoyunda olumlu bir havanın bulunduğu yönündeydi. Mustafa Kemal Paşa ile kamuoyunun aynı doğrultuda bulunması konunun çözümünde hızlı bir yol kat edileceğini göstermekteydi.

İzmir'de düzenlenen harp oyunları tamamlandıktan sonra Mustafa Kemal Paşa, bütçe görüşmelerine katılmak için Ankara'ya döndü. Bu sırada Cumhuriyet'in ilk bütçesinin hazırlanması doğrultusundaki çalışmalar da devam ediyordu. Özellikle, 25 Şubat 1924'te halifeye ayrılan bütçe hususunda sert tartışmalar başlamıştı. Yusuf (Akçura) Bey, söz alarak "*halifeliğe ayrılan ödenek cumhuriyetimizin temelinde tamamen aykırıdır*" demişti. İzmir'e Doğru gazetesinin genç yazarı öğretmen Vasıf Çınar, "*Saltanat timsali olan Saray bütün ihtişamı ile duruyor, daha sonra bizi yıkmak için hazır bekliyor*" diyordu. "*Hilafet için milletin verecek bir şeyi olmadığını ve bu bütçenin cumhuriyet ruhu ile ters düştüğünü...*"⁴⁴ belirtiyordu.

⁴⁰ Öke, *Güney Asya Müslümanlarının İstiklal Davası ve Türk Milli Mücadelesi*, s. 127-128.

⁴¹ Özcan, "*Hilafet*", s. 551.

⁴² Otmanbölük, "*İdamlık Gazeteciler*", s. 42.

* Tatbikat.

⁴³ Uluğ, *Halifeliğin Sonu*, s. 153-155.

⁴⁴ Uluğ, *Halifeliğin Sonu*, s. 158-159.

23 Şubat 1924'te Ankara'ya dönen Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1924'te Meclis'in beşinci çalışma yılı dolayısıyla bir konuşma yaptı. Mustafa Kemal Paşa konuşmasında, "İslam dininin yüzyıllardır yapıldığı gibi bir siyaset aracı olmaktan kurtarılmasını ve eğitim ve öğretimin birleştirilerek Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanmasından yana olduğunu..."⁴⁵ net bir şekilde dile getirdi. 2 Mart günü Mustafa Kemal Paşa'nın konuşması parti grubunda ele alındı. Parti grubundan çıkan karar doğrultusunda Urfa Mebusu Şeyh Saffet Efendi ve elli üç arkadaşının hazırladığı, hilafetin kaldırılmasına ilişkin on üç maddelik kanun teklifi, 3 Mart 1924'te Meclis'e getirildi. Teklifin gerekçesinde; "Türkiye Cumhuriyetini iki başlılıktan kurtaramayan halifeliğin, Türkiye'nin varlığına etkili bir tehlike olacağı belirtilmiş, hem dünya, hem de ahirete ait bütün işleri yapmakla mükellef bir hükümetin bulunduğu ve bunun yanında halifeliğin devamına bir sebep olmadığı..."⁴⁶ ifade edilmişti.

Teklif okunduktan sonra maddelerin müzakeresine geçildi. Halifenin görevden alınması ve hilafetin kaldırılmasına ilişkin 1. maddenin okunmasından sonra ilk sözü alan Rize Mebusu Ekrem Bey teklifi destekler bir konuşma yaptı.⁴⁷ Ekrem Bey'den sonra söz alan Gümüşhane Mebusu ve Meclis'in tek bağımsız üyesi Zeki Bey, teklife karşı bir konuşma yaparak, Kurtuluş Savaşı'nın halifeyi kurtarmak amacıyla yapıldığını, halifeliğin kaldırılmasını kesinlikle kabul edemeyeceğini ve bu kuvvetin düşmanların ya da diğer hükümetlerin eline geçmemesi gerektiğini belirtmişti.⁴⁸ Daha sonra söz alan İzmir Mebusu Adliye Vekili Seyyid Bey, "İslam tarihinde büyük bir inkılâp yapıyoruz" diyerek başladığı konuşmasında; "hilafetin dini değil, siyasi bir konu olduğunu" ifade etmişti. Teklif lehinde uzun bir konuşma yapan Seyyid Bey, konuyla ilgili bir kitap kalem aldığını da sözlerine eklemişti.⁴⁹ Seyyid Bey'in konuşmasından sonra, son konuşmayı yapmak üzere kürsüye Başbakan İsmet Paşa geldi ve konuyla ilgili şu açıklamayı yaptı: "Konuşmacıların tamamının görüş birliğinde oldukları bir nokta vardır; halifeliğin kaldırılmasıyla İslami hükümlerin yerine getirilmesinde bir eksiklik yoktur. Sorun, halkın bunu nasıl karşılayacağıdır, ancak İslami hükümler yürürlükte olacağı için böyle bir endişeye de gerek yoktur."⁵⁰ İsmet Paşa'nın konuşmasından sonra teklifin oylamasına geçilmiştir.

Oylamada 1. maddenin aynen kabul edilmesinden sonra, hanedan üyelerinin yurt dışına çıkarılmasını içeren 2. maddeye geçildi. Konuyla ilgili söz alan Trabzon Mebusu Muhtar Bey ve diğer bazı mebuslar; kadınların ve damatların dışarıda sefaletle düşeceklerini belirterek, bunun Türklük şerefini zedeleyeceği gerekçesiyle değiştirilmesini istemişlerdi.⁵¹ Yozgat Mebusu Süleyman Sırrı Bey ise, hanedanın en küçük mensubunun bile yurtdışına gönderilmesini net bil dille savunuyordu. Aksi takdirde geride kalanların gelecekte saltanat özleminde bulunabileceklerini dile getiriyordu.⁵² Konuşmalardan sonra yapılan oylama sonucunda, ikinci madde de aynen kabul edildi. Onüç maddelik kanun teklifinin diğer maddeleri de oylama sonucunda aynen kabul edildi ve sonuç itibarıyla halifeliğin kaldırılmasına ilişkin teklif kanunlaşmış oldu. Halifeliğin kaldırıldığı gün olan 3 Mart 1924'te Diyanet İşleri Başkanlığı, Vakıflar Genel Müdürlüğü⁵³ ve Genel Kurmay Başkanlığı da

⁴⁵ Atatürk, *Nutuk*, s. 392.

⁴⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:2, Cilt: 7, s. 27-28.

⁴⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, s. 29-31.

⁴⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, s. 31-33.

⁴⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, s. 40-61.

⁵⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, s. 61-65.

⁵¹ TBMM Zabıt Ceridesi, s. 66-68.

⁵² TBMM Zabıt Ceridesi, s. 66.

⁵³ Mehmet Saray, *Türklerde Dini ve Kültürel Hoşgörü, Atatürk ve Laiklik*, Ankara, 2002, s. 80.

kurulmuştu. Meclis'in halifeliğın kaldırılmasına karar verdiği gece, son halife Abdülmecid Efendi, Dolmabahçe Sarayı'nda polis müdürü ile bazı memurlar tarafından sabah 5:00'te uyandırılmış ve Çatalca istasyonundan İsviçre'ye giden ilk trene ailesiyle birlikte bindirilmişti.⁵⁴ Bu suretle yeni kurulan Cumhuriyet Türkiye'si'nde Osmanlı hanedanına mensup herhangi bir üye kalmamıştı.

Halifeliğın kaldırılması Dünya'da ve özellikle İslam âleminde ilk başlarda şaşkınlıkla karşılandı ve geçici bir durum olabileceği düşünöldü. Ancak vakit ilerledikçe bunun geçici bir durum olmadığı anlaşıldığından hilafetin ilgasına dair tepkiler de gelmekte gecikmedi. Hilafetin kaldırılmasının İngiltere, Fransa ve İtalya açısından önemi büyük olmuştu. Zira bu devletlerin sömürgeleri altında Müslümanlar da bulunmaktaydı. İngiltere, hilafetin birden kaldırılması karşısında şaşırılmış ve Müslümanların tepkisinden çekinmişti. Bu nedenle yaşananları gün be gün gazete manşetlerine taşımışlardı.⁵⁵ İngiltere, hilafetin ilgasına dair gazete haberlerine, 1924 yılının sonuna kadar belirli aralıklarla devam etmişti.⁵⁶ İngiltere basımında çıkan haberlerde bu durumun, Türkiye'nin iç meselesi olduğu vurgusu yapılırken, kendilerinin konuyla bir alakalarının olmadığı ve hilafetin ilgasından hoşnut olmayan 6 kişinin de mebusluktan istifa ettiği kaleme alınmıştı.⁵⁷ İlerleyen dönemde de İngiliz gazetelerinde zaman zaman hilafetle alakalı haberleri görmek mümkün olmaktadır.

Buna karşılık bazı yabancı gazetelerde hilafeti kaldırarak, Türkiye'nin elindeki büyük bir kozdan mahrum olduğu vurgulanmıştı. Fransızlar da İngilizlerden çok farklı düşünmemişler ve bu gelişme karşısında memnuniyetlerini ifade etmişlerdi. Bir taraftan da kendi menfaatlerine uygun birinin halife seçilme arzusunu ortaya koymuşlardı. Kısacası, her devlet kendi politikası doğrultusunda hareket ederek bu durumdan nasıl kârlı çıkabileceğinin hesaplarını yapıyordu.⁵⁸

İslam âleminde, Hz. Peygamberden sonra başlayan hilafet, sadece Abbasiler döneminde üç yıllık bir kesintiye uğramış ve 1924'e kadar devam etmişti. Bu tarihten sonra hilafet makamından yoksun kalmak Müslümanları düşündürmüş olmalıdır ki, TBMM'ye farklı Müslüman coğrafyalarından telgraflar çekilerek bu kararın geri alınması talebinde bulunulmuştu. Hatta Mustafa Kemal Paşa'ya halifelik teklif edilmiş ancak bu teklif de Paşa tarafından kabul görmemişti. Bu gelişmelerin akabinde farklı bölgelerde çeşitli halife adayları ortaya çıkmaya başladı. Bunlar arasında Fas Kralı Yusuf, Yemen İmamı Yahya, Mekke Şerifi Hüseyin, Asir Emiri Sudanlı Şeyh el-Meragi, Afgan Kralı Emanullah Han, Haydarabad Nizamı Osman Ali Han ve Şeyh Senusi sayılabilir.⁵⁹

Abdülmecit Efendi, hilafetin kaldırılmasından bir hafta sonra 11 Mart 1924'te yayınladığı bir bildiriye, Müslüman delegeleri büyük bir toplantıya çağırılmışsa da bunda muvaffak olamamıştır. Hilafeti canlandırmayla ilgili girişimler bununla da son bulmadı, Kahire'deki El-Ezher Üniversitesi'nin teklifi ile halifeliğın akıbetini tartışmak üzere bir konferans toplanması kararlaştırıldı. Böyle bir konferans ancak 1926 yılında

⁵⁴ Lord Kinross, **Atatürk**, Türkçesi: Necdet Sander, İstanbul, 2003, s. 453.

⁵⁵ "Turkish Policy", **The Times**, Monday, Mar 03, 1924, pg. 11; "Abolition of the Caliphate", **The Times**, Tuesday, Mar 04, 1924, pg. 14.

⁵⁶ "Changes at Angora", **The Times**, Tuesday, Dec 30, 1924, pg. 9.

⁵⁷ "The Caliph Deposed", **The Times**, Wednesday, Mar 05, 1924, pg. 14.

⁵⁸ Gümüšoğlu, **Osmanlı Hilafeti ve Kaldırılması**, s. 125-132.

⁵⁹ Özcan, "**Hilafet**", s. 552.

gerçekleştirilebildi. Bu konferanstan bir sonuç alınamamakla beraber ikinci bir konferansın düzenlenmesine de ihtiyaç duyulmamıştı.⁶⁰ 1931 yılında hilafet makamına ilişkin Kudüs'te gerçekleştirilen diğer bir konferansta da beklenen neticeye ulaşılamamıştı.⁶¹ Görüldüğü üzere yurtdışında hilafet makamını canlandırmak için atılan adımlardan herhangi bir olumlu sonuç elde edilememişti.

Hilafet'in kaldırılması yurtdışında olduğu gibi Anadolu'da da farklı tepkilere neden olmuştu. Bunlardan bir kısmı çeşitli şahıs ve derneklerce, hilafetin kaldırılmasından duyulan memnuniyeti bildiren telgraflardı ve bizzat Mustafa Kemal Paşa'ya çekilmişlerdi.⁶² Hilafetin kaldırılmasından hoşnut olmayanların sebep oldukları bazı olaylar da vardı ki, bunlar büyümeden engellenmişti. Hilafetin en büyük savunuculuğunu yapan ulema kesimi, eskiden beri herhangi bir alanda ıslahat yapılmak istendiği zamanlarda karşıt grupların en başında yer alıyordu. Şimdi ise gerek hilafetin kaldırılması, gerek Tevhid-i Tedrisat kanununun kabulü ve gerekse Şer'îye ve Evkaf Vekâleti'nin kaldırılması⁶³, ulema kesimini etkisiz bırakmıştı. Buna karşın Milli Mücadele döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer alan silah arkadaşlarının bir kısmı, 3 Mart 1924 tarihli kanunlardan sonra iyiden iyiye muhalefet saffında toplanmaya başlamışlardı. Bu toplantı silahlı bir direniş olmamakla birlikte, hilafetin kaldırılmasına en büyük organize tepki, Şeyh Sait isyanı olarak gösterebilir. Hatta hilafetin kaldırılması ve yapılan diğer inkılâplardan sonra Mustafa Kemal Paşa, dinsizlikle itham edilmişti. Oysa Mustafa Kemal Paşa'nın amacı, dinin siyasete karışmasını engellemek ve laik bir devlet düzeni kurmaktı.

Hâlbuki Mustafa Kemal Paşa'nın din hususundaki düşünceleri de çok farklıydı; dinin, siyasi istismar aracı olarak kullanılmasını asla istemiyordu. Dolayısıyla inkılâplar gerçekleştirilirken bu istismarcıların söz konusu inkılâp hareketlerine muhalefetini de arzu etmiyordu.

Mustafa Kemal Paşa'nın dinle alakalı söylediği bazı sözler şöyle idi:

“Türk Milleti daha dindar olmalıdır. Yani bütün sadeliği ile dindar olmalıdır demek istiyorum. Dinime bizzat hakikate nasıl inanıyorsam, öyle inanıyorum.”

“Bizim dinimiz akla en uygun ve en tabii bir dindir ve ancak bundan dolayı son din olmuştur. Bir dinin tabii olması için akla, fenne, ilme ve mantığa uyması lazımdır: Bizim dinimiz bunlara tamamen uyar.”

“Bizim dinimiz milletimize aşağılık, miskin ve hor görülmeyi tavsiye etmez. Aksine Allah da Peygamber de insanların ve milletlerin yücelik ve şereflerini muhafaza etmelerini emreder.”⁶⁴

⁶⁰ Öke, *Güney Asya Müslümanlarının İstiklal Davası ve Türk Milli Mücadelesi*, s. 155.

⁶¹ Öke, *Güney Asya Müslümanlarının İstiklal Davası ve Türk Milli Mücadelesi*, s. 155.

⁶² Dursun Ali Akbulut, “Hilafet'in Kaldırılması Üzerine Erzurum'dan Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Çekilen Telgraflar”, *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarih Enstitüsü Dergisi*, cilt: 1, Sayı:2, Kasım 1988, s. 81-89.

⁶³ Reşat Genç, *Türkiye'yi Laikleştiren Yasalar*, Ankara, 2005, s. 2-29.

⁶⁴ Mustafa Kemal Atatürk, *Türk Gencinin El kitabı*, Başbakanlık Basın-Yayın Genel Müdürlüğünce derlenmiştir, İstanbul, 1973, s. 64

Bu sözlerinden de anlaşılacağı üzere Mustafa Kemal Paşa, dini, gerekli bir müessese olarak görüyor ve İslam dinini insan aklına en uygun din olarak kabul ediyordu. Hatta dinin insanlara aşağılık ve miskinlik veren bir müessese olmadığını, aksine onların yücelik ve şereflerini muhafaza ettirici bir özelliği olduğunu vurguluyordu. Dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa dine karşı son derecede saygılı bir liderdir ve dinsizlikle itham edilmesi, yukarıdaki sözlerinden de anlaşılacağı üzere tarihi gerçeklerle örtüşmemektedir.

KAYNAKÇA

- “Halife” maddesi, **İslam ansiklopedisi**, cilt: 5/1.
- Akbulut, Dursun Ali, “Hilafet’in Kaldırılması Üzerine Erzurum’dan Reiscumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Çekilen Telgraflar”, **Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarih Enstitüsü Dergisi**, cilt: 1, Sayı:2, Kasım 1988.
- Akşin, Sina, **Türkiye Tarihi**, c. 4, İstanbul, 1997.
- Aytepe, Oğuz, “Yeni Belgelerin Işığında Halifeliğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurtdışına Çıkarılmaları”, **Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi**, Mayıs-Kasım 2002
- Yavuz, Bige, “1924 Türkiye’sinde Devletin Siyasal Yapısını Laikleştirme Çalışmaları ve Karşı Tepkiler İle İlgili Bir İngiliz Belgesi”, **Atatürk Yolu Dergisi**, No: 11, Mayıs 1993.
- Altuğ, Yılmaz, **Türk İnkılâp Tarihi**, İstanbul, 1997.
- Arsal, Sadri Maksudi, “Teokratik Devlet ve Laik Devlet”, **Tanzimat**, c. 1, İstanbul, 1999.
- Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk**, Basıma Haz. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, İstanbul, 1999.
- Atatürk, Mustafa Kemal, **Türk Gencinin El kitabı**, Başbakanlık Basın-Yayın Genel Müdürlüğüne derlenmiştir, İstanbul, 1973.
- Ateş, Toktamış, **Türk Devrim Tarihi**, İstanbul, 1999.
- Avcı, Casim, “Hilafet”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, cilt:17, İstanbul, 1998.
- Bilge, Necip, “Atatürk Devrimlerinin Temel ögesi Lâiklik”, **Atatürk Araştırma Merkezi, Atatürk Düşünce Din ve Lâiklik**, Yay. Haz. Ethem Ruhi Fırlalı ve diğerleri, Ankara, 1999.
- Çoker, Fahri, **Türk Parlamento Tarihi: Milli Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923**, cilt: I, Ankara, 1994.
- Çubukçu, İbrahim Agah, “Halifelik, Din ve Laiklik”, **Atatürk Araştırma Merkezi, Atatürk Düşünce Din ve Lâiklik**, Yay. Haz. Ethem Ruhi Fırlalı ve diğerleri, Ankara, 1999.
- Duda, Herbert W., **XIX. Yüzyılın Sonu ile XX. Yüzyılın Başında Türkiye’de Hilafet’ten Cumhuriyet’e Geçiş**, Tercüme eden: Prof. Dr. Abdurrahman Güzel, Ankara, 1989.
- Fromklin, David, **Barışa Son Veren Barış**, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul, 1989.
- Genç, Reşat, **Türkiye’yi Laikleştiren Yasalar**, Ankara, 2005.
- Gümüsoğlu, Hasan, **Osmanlı Hilafeti ve Kaldırılması**, İstanbul, 2000.
- Hülagü, Metin, “Hilafetin adı İslamın gücü”, **Tarih ve Düşünce**, Eylül 2002.
- İnan, Arı, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları**, Ankara, 1982.
- Kılıç, Ahmet Faruk, **Atatürk ve Din**, İstanbul, 2009.
- Kinross, Lord, **Atatürk**, Türkçesi: Necdet Sander, İstanbul, 2003.
- Koray, Durmuş, **Neden Atatürk Niçin Laiklik**, İstanbul. 2003.
- Kur’an-ı Kerim** (Bakara suresi 30. ayet, Enam suresi 165. ayet, Yûnus suresi 73. ayet, Nemi suresi 62. ayet, Fatır suresi 39. ayet, Sâd suresi 26. ayet).
- Lewis, Bernard, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Ankara, 2004.
- Otmanbölük, Günvar, “İdamlık Gazeteciler”, **Tarih ve Medeniyet**, Sayı: 1, Mart 1994.

- Öke, Mim Kemal, **Güney Asya Müslümanlarının İstiklal Davası ve Türk Milli Mücadelesi**, Ankara, 1988.
- Özbudun, Ergun, **1921 Anayasası**, Ankara, 1992.
- Özcan, Azmi, "Hilafet", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, cilt:17, İstanbul, 1998.
- Öztuna, Yılmaz, **Büyük Osmanlı Tarihi**, c. 5, İstanbul, 1994.
- Pakalın, Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, c. 1, İstanbul, 1993.
- Saray, Mehmet, **Türklerde Dini ve Kültürel Hoşgörü, Atatürk ve Laiklik**, Ankara, 2002.
- TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre:2, Cilt: 7.
- Türkiye Cumhuriyetinin Temel İlkelerinden Lâiklik (Panel), **Atatürk Araştırma Merkezi**, Yöneten: Utkan Kocatürk, Ankara, 1995.
- Uçarol, Rifat, **Siyasi Tarih**, İstanbul, 2000.
- Uluğ, Naşit Hakkı, **Halifeliğin Sonu**, İstanbul, 1975.
- "Turkish Policy", **The Times**, Monday, Mar 03, 1924, pg. 11.
- "Abolition of the Caliphate", **The Times**, Tuesday, Mar 04, 1924, pg. 14.
- "The Caliph Deposed", **The Times**, Wednesday, Mar 05, 1924, pg. 14.
- "Changes at Angora", **The Times**, Tuesday, Dec 30, 1924, pg. 9.